

JA'HON SAVDO TASHKILOTI (WTO) VA UNING GLOBAL IQTISODIY JARAYONLARDAGI O'RNI

Rashidov Asilbek Furqat o'g'li

Qozon Federal Universiteti, Jizzax filiali;

Iqtisodiyot bakalavri, 1-bosqich talabasi

Jizzax, O'zbekiston Respublikasi

Elektron pochta: rashidovasilbek496@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezida Jahon savdo tashkilotining (WTO) tashkil etilish tarixiy ildizlari, institutsional tuzilishi, asosiy funksiyalari va mexanizmlari hamda uning global iqtisodiy jarayonlarga – xalqaro savdo, investitsiyalar, ishlab chiqarish tarmoqlari va rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotiga – ta'siri batafsil tahlil qilinadi. Tezida WTO faoliyatiga nisbatan mavjud tanqidiy nuqtai nazarlar, nizolarni hal etish mexanizmining samaradorligi, shuningdek O'zbekistonning global savdo tizimiga integratsiyasi va milliy iqtisodiy manfaatlarni himoya qilish bo'yicha tavsiyalar keltiriladi. Tadqiqot natijalari WTOning jahon iqtisodiyotni shakllantirishdagi markaziy o'rni va tashkilot faoliyatini rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Jahon Savdo Tashkiloti, xalqaro savdo, savdo nizolari, iqtisodiy integratsiya, rivojlanayotgan mamlakatlar, O'zbekiston.

KIRISH

Global iqtisodiyotning zamonaviy tuzilishi milliy iqtisodiyotlar o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlik, xalqaro savdo va investitsiyalar oqimlari, shuningdek transmilliy ishlab chiqarish tarmoqlari orqali belgilanadi. Xalqaro savdo tizimining me'yoriy- institutsional asoslarini ta'minlovchi muhim institutlardan biri – Jahon Savdo Tashkiloti (World Trade Organization, WTO) hisoblanadi. 1995-yilda GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) negizida tashkil topgan WTO xalqaro savdo qoidalarini tizimlashtirish, a'zo davlatlar o'rtasida savdo tartibini muvofiqlashtirish va savdo nizolarini hal etish bo'yicha markaziy organ vazifasini bajaradi.

Bugungi kunda global savdo muhitida texnologik inqilob, xizmatlar savdosining o'sishi, intellektual mulk munosabatlarining kengayishi, shuningdek, iqlim o'zgarishi va geosiyosiy taranglik kabi yangi chaqiriqlar paydo bo'ldi. Shu sababli WTOning rolini yangicha baholash va uning samaradorligini oshirish yo'llarini aniqlash muhimdir. Ushbu tezis WTOning institut sifatidagi o'ziga xos jihatlarini, uning global iqtisodiyotga ko'rsatgan ta'sirini va O'zbekiston uchun amaliy ahamiyatini chuqurroq tahlil qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI (LITERATURE REVIEW)

Ilmiy va siyosiy adabiyotlarda WTOning ta'siri bo'yicha keng adabiyot mavjud. Hoekman va Kostecki (2001) WTO va GATT davrida savdo siyosati va uning global iqtisodiy oqimlarga ta'sirini tizimli tahlil qilgan. Baldwin (2016) esa raqamli texnologiyalar va yangi globalizatsiya modelining xalqaro savdo strukturalarini qanday o'zgartirayotganini ko'rsatadi. Stiglitz (2002) esa globalizatsiyaning ayrim salbiy jihatlarini, xususan ijtimoiy tengsizlik va rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan nohaq natijalarni tanqidiy yoritgan. WTOning nizolarni hal etish mexanizmi bo'yicha analitik ishlar (Jackson, 1997; Busch & Reinhardt, 2003) organing yuridik kuchi va qarorlarining ijrosi masalasiga e'tibor qaratadi. Shu bilan birga, yaqinda olib borilgan tadqiqotlar WTOning qoidaviy bazasini 21-asr talablari – xizmatlar, raqamli tovarlar va yashil iqtisodiyot – bilan muvofiqlashtirish zaruratini ta'kidlamogda.

1. WTOning tashkil etilishi va institutsional tuzilishi

WTO GATT bilan bog'liq kelishuvlar asosida yaratilgan va xalqaro savdo munosabatlarida mustahkam institut sifatida shakllangan. Tashkilot a'zolari o'zaro kelishuvlar orqali tariflarni kamaytirish, savdo bo'yicha cheklovlarni kamaytirish va savdo shartlarini muvofiqlashtirishga sodiqlikni majburiyat sifatida qabul qiladilar. WTOning bosh organlari qatoriga Umumiy konferensiya, Umumiy kengash (General Council), shuningdek nizolarni hal etish kengashi (Dispute Settlement Body), savdo siyosatini nazorat qilish organi (Trade Policy Review Body) va turli texnik qo'mitalar kiradi. Muhimi, WTO qarorlari a'zolari majburiy qiladi va nizolarni hal etishda mos yuridik mexanizmlar mavjud.

2. Asosiy funksiyalar va mexanizmlar

WTOning funksiyalari – xalqaro savdo qoidalarini ishlab chiqish, a'zolar orasida kelishuvlarni nazorat qilish, texnik yordam ko'rsatish va nizolarni hal etishdan iborat. GATT – tovarlar savdosi; GATS – xizmatlar savdosi; TRIPS – intellektual mulk huquqi kabi asosiy shartnomalar savdo sohasining turli jihatlarini qamrab oladi. Nizolarni hal etish mexanizmi (DSB) esa mustaqil ekspertlar ta'sirida qaror chiqaradi va qarorlar ijro etilishi monitoring qilinadi. Bu mexanizm xalqaro savdo qoidalariga rioya etilishini ta'minlashda vosita vazifasini o'taydi, biroq uning samaradorligi a'zolarining siyosiy irodasiga ham bog'liq.

3. WTOning iqtisodiy ta'siri: global savdo va investitsiyalar

WTO faoliyati natijasida xalqaro savdo hajmi sezilarli darajada o'sdi. Tariflarning kamaytirilishi, savdo to'siqlarining pasayishi va normativ- huquqiy barqarorlik investorlar uchun ishonch muhitini yaratdi. Natijada transchegaraviy investitsiyalar (FDI) o'sdi, global ta'minot zanjirlari rivojlandi va mamlakatlar o'z resurslarini samaraliroq taqsimlash imkoniga ega bo'ldi. Ayniqsa ishlab chiqarishning fragmentatsiyasi va qiymat zanjirlarining xalqarolashuvi iqtisodiy

samaradorlikni oshirdi. Biroq bunday o'zaro bog'liqlik global xatarlarni ham oshiradi: iqtisodiy shoklar tezroq tarqaladi, qiyinchiliklar ta'siri keng ko'lamda seziladi.

4. Rivojlanayotgan mamlakatlar va tengsizlik masalasi

WTO qoidalari rivojlangan mamlakatlar tomonidan muayyan afzalliklar bilan yaratilgan deb hisoblaydiganlar mavjud. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bozor ochilishiga imkoniyatlar paydo bo'lsa-da, raqobat va texnologik farqlar ularni ba'zan zaiflashtiradi. Intellektual mulk huquqi (TRIPS) va xizmatlar bozoridagi liberalizatsiya ba'zi hollarda mahalliy sanoatlarni himoya qilish imkoniyatlarini cheklaydi. Shu sababli, WTO doirasida rivojlanayotgan mamlakatlarga texnik yordam va muddatli himoya mexanizmlari zarurati muhokama qilinadi.

5. Nizolarni hal etish mexanizmi: kuchli tomonlar va muammolar

WTOning nizolarni hal etish tizimi dunyo savdosi tarixida muhim yuridik platforma bo'lib, tomonlar orasidagi nizolarni tartibga solishda samarali vosita hisoblanadi. Uning kuchli tomoni – mustaqil ekspertiza, aniq protseduralar va qarorlarning ijrosi uchun mexanizmlar mavjudligi. Ammo muammolar ham yo'q emas: qarorlar qabul qilish jarayonining kechikishi, yirik iqtisodiy kuchlarning siyosiy bosimi, hamda kompleks savdo-moliyaviy shartnomalarning ijrosi bilan bog'liq amaliy qiyinchiliklar mavjud. Shuningdek, ba'zi hollarda a'zo davlatlar o'z majburiyatlarini chetlab o'tish uchun yangi, noma'lum vositalardan foydalanishi kuzatiladi.

6. Yangi chaqiriqlar: raqamli savdo, yashil iqtisodiyot va global ta'minot zanjirlari

21-asr savdo muammolari an'anaviy mavzulardan tashqari raqamli iqtisodiyot, e-tijorat, ma'lumotlarning transchegaraviy oqimi va yashil iqtisodiy siyosat bilan bog'liq. WTO ushbu yangi sohalarni qamrab olishda kechikib qolishi mumkin – ammo ularni o'z tartibida muvofiqlashtirish global savdo uchun muhim. Masalan, e-tijorat bo'yicha qoidalar ma'lumotlarni himoya qilish, soliqlash va tranzaktsiya huquqi masalalarini o'z ichiga olishi kerak. Yashil iqtisodiyot va iqlim siyosati esa savdo orqali karbon bozorlari va barqaror ishlab chiqarishni rag'batlantirish imkoniyatini beradi.

7. O'zbekiston kontekstida WTOga integratsiya: imkoniyatlar va xavf-xatarlar

O'zbekistonning global savdo tizimiga integratsiyasi – eksport salohiyatini oshirish, investitsiyalar jalb etish va ichki iqtisodiy islohotlarni jadallashtirish jihatidan muhim. WTOga a'zo bo'lish orqali O'zbekiston eksport bozorlariga kirishni osonlashtirishi, tariff va notarif to'siqlarni kamaytirishi mumkin. Biroq bu jarayon mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun raqobatni kuchaytiradi va ba'zi sohalarni himoya qilish ehtiyojini tug'diradi. Shu sababli qator siyosiy chora-

tadbirlar zarur: sanoatni modernizatsiya qilish, mahsulot sifatini oshirish, logistika va infratuzilmani rivojlantirish, hamda ta'lim va malaka oshirish orqali mehnat bozori talablariga moslashish.

8. Siyosat tavsiyalari va kelajak istiqbollari

WTO ni takomillashtirish va butun a'zo davlatlar, xususan rivojlanayotgan mamlakatlar manfaatlarini hisobga olish uchun bir qancha tavsiyalar mavjud:

1. Nizolarni hal etish mexanizmini modernizatsiya qilish – qarorlar qabul qilish va ijro etish jarayonlarini soddalashtirish, tezkor mexanizmlar kiritish.

2. Rivojlanayotgan mamlakatlarga texnik yordamni kuchaytirish – savdo salohiyatini oshirish, malakali kadrlar tayyorlash va standartlarga moslashtirish bo'yicha qo'llab-quvvatlash.

3. Raqamli savdo va e-tijorat qoidalarini ishlab chiqish – ma'lumotlar oqimi, raqamli tovarlar va soliq siyosati bo'yicha aniq me'yorlar.

4. Yashil savdo va iqlimga mos qoidalarni ishlab chiqish – ekologik talablar va atrof-muhitni muhofaza qilishga muvofiq savdo mexanizmlari.

5. A'zolik va inklyuzivlikni oshirish – kichik va o'rta biznes hamda ayollar tadbirkorligini xalqaro savdoga jalb etish uchun alohida dasturlar.

O'zbekiston bu tavsiyalarni milliy siyosatiga moslashtirib, WTO bilan hamkorlik orqali iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashi mumkin.

XULOSA

Jahon Savdo Tashkiloti global savdo tizimining asosiy ustuni bo'lib, xalqaro savdo qoidalarini belgilash, savdo nizolarini hal etish va iqtisodiy integratsiyani rag'batlantirish orqali jahon iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. WTO ning mavjud mexanizmlari savdoni liberallashtirish va investitsiyalarni jalb qilishda samarali vosita bo'lsa-da, yangi davr chaqiriqlari – raqamli iqtisodiyot, yashil transformatsiya va geosiyosiy taranglik – tashkilot faoliyatini yangilashni talab qiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O'zbekiston, WTO ga integratsiya orqali iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirishi mumkin; biroq bu jarayon mahalliy sanoat va ijtimoiy himoyani ham hisobga olgan ehtiyotkor siyosatlarni talab qiladi. Kelajakda WTO ning inkluziv va zamonaviy qoidalar sistemi global iqtisodiy barqarorlik va adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (TANLANGAN):

1. Baldwin, R. (2016). The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization. Harvard University Press.

2. Hoekman, B. M., & Kostecki, M. M. (2001). The Political Economy of the World Trading System. Oxford University Press.

3. Jackson, J. H. (1997). The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations. MIT Press.
4. Stiglitz, J. E. (2002). Globalization and Its Discontents. W. W. Norton & Company.
5. World Trade Organization. (1995). Agreement Establishing the World Trade Organization.
6. Busch, M. L., & Reinhardt, E. (2003). Developing Countries and GATT/WTO Dispute Settlement. Journal of World Trade.
7. Evenett, S. J., & Fritz, J. (Eds.). (2016). Economic Sanctions and International Trade Policy. CEPR Press.
8. Kymlicka, W. (2010). Trade Policy and Development. Oxford Economic Papers.